Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Tézisek

Bartók Zsófia Ágnes

Az *Érdy-kódex* exemplumai

Irodalomtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Kállay Géza PhD

Európai és Magyar Reneszánsz Doktori Program
A program vezetője: Horváth Iván DSc

A bizottság tagjai
Elnök: Draskóczy István DSc
Tagok:
Szelestei Nagy László DSc
Lovas Borbála PhD
Opponensek:
Csepregi Zoltán DSc
Madas Edit DSc

Témavezető: Kiss Farkas Gábor PhD

Budapest, 2015

Doktori tézisek

I. A disszertáció által felvetett kérdések

A disszertáció a Karthauzi Névtelen által, 1526-körül írt *Érdy-kódex* exemplumainak vizsgálatát tűzte ki céljául. A kódex exemplumainak leírása előtt két alapvető kérdés szorult tisztázásra:

1) Mely szövegek voltak az exemplumok közvetlen forrásai? A Karthauzi Névtelen által használt exemplumok egyedi sajátosságaira csak abban az esetben derülhet fény, ha ismerjük a forrást, amely alapján a magyar változat készült.
2) Kiknek szánták a kódexet? Az exemplumok egy fontos jellegzetességét – hogy tudniillik beszédekbe illesztve az éppen aktuális célközönséghez igazítják őket – csak abban az esetben tudjuk vizsgálni, ha ismerjük a közeget, amelynek szánták őket.

Az *Érdy-kódex* exemplumhasználatának megértéséhez tehát szükség volt a kódex forrásainak minél pontosabb meghatározására (legalább az exemplumokra vonatkozóan), s célközönségének megállapítására. A két említett alapkérdésen túl a dolgozat a következő feladatok elvégzését vállalta még magára:

3) Az anyaghoz leginkább illő exemplumfogalom meghatározása a magyar és a nemzetközi szakirodalomi eredmények ismeretében;
4) Az *Érdy-kódex* exemplumainak elhelyezése közvetlen kontextusán, a nyelvemlékkódexek korpuszán belül;
5) A Karthauzi Névtelen exemplumhasználatának leírása.

II. A disszertáció által nyújtott válaszok és javaslatok

A disszertáció két nagy fejezetből áll: 1. Az *Érdy-kódex* bemutatása információtörténeti megközelítésben; 2. Az *Érdy-kódex* exemplumai és azok kontextusa. Ezek a következő válaszokat és javaslatokat nyújtják a fenti kérdésekre vonatkozóan.

1) Az *Érdy-kódex* forrásai
A dolgozat az *Érdy-kódex* forrásaihoz két irányból próbál közelebb kerülni; egyrészt tartalmaz egy forrástáblázatot (pontos szakirodalmi adatokkal és a hasonlóság mértékére vonatkozó információkkal együtt); másrészt készült két táblázat, amely a karthauzi rend könyvtáraiba igyekezett betekintést nyújtani, hogy segítse rekonstruálni a Karthauzi Névtelen könyvtárát.

Emellett a disszertáció külön figyelmet szentel az *Érdy-kódex* egyik legjelentősebb forrásának, Temesvári Pelbárt prédikációs segédkönyveinek. A magyar szerző és rendtársa, Laskai Osvát különleges alakjai a régi magyarországi irodalomnak. Zavarba ejtő tény, hogy – a korszak magyarországi gyakorlatától idegen módon – már életükben kinyomtatták műveiket, ráadásul távoli nyugat-európai nyomdákban. A dolgozat szerint érdemes lenne e két szerző műveit új kontextusba helyezni, s a reformáció előtti, magyar vonatkozású nyomtatványok sorába illeszteni. Sok szempontból úgy tűnik ugyanis, hogy magyar olvasóközönség számára írták és eleinte számukra is nyomtattatták ki őket: ezt támasztják alá maguk a szövegek (ld. a prológusokat, a magyar szenteket és a művekben előforduló magyar nyelvű szavakat), a művek használata és elterjedtsége (ld. a nyelvemlékkódexben található Temesvári Pelbárt-beszédeket), valamint az az irodalmi közeg is, amelyben létrejöttek (ld. az esztergomi breviáriumokat és misszálékat, a pálos breviáriumot és misszálét, a *Legendae Sanctorum regni hungariae*t stb.). Ez a nézőpont új megvilágításba

helyezheti a reformáció előtti nyomtatásos terjesztés magyarországi gyakorlatának kérdését.

2) Az *Érdy-kódex* célközönsége

Az *Érdy-kódex* célközönsége a Karthauzi Névtelen által írt prológus tanúsága szerint igen vegyes: a mű laikus szerzeteseknek, apácáknak és ifjaknak is szól egyszerre, akik ráadásul különféle rendekhez tartoznak. A kutatás nem szentelt eddig kellő figyelmet a Karthauzi Névtelen által megjelölt közönség összetettségének és szokatlanul nagy kiterjedtségének. A dolgozat e témával kapcsolatban – a kódex információtörténeti pozíciójából kiindulva – ismét tesz egy értelmezési javaslatot: sok olyan adattal rendelkezünk, amely abban az esetben nyerhetne értelmet, ha azt feltételeznénk, hogy az *Érdy-kódex*et nyomtatásra szánták. A nagyon vegyes és széles célközönség mellett ilyen az a jellegzetesség, hogy szöveg különböző olvasási módokat tesz lehetővé (magánolvasás vs. felolvasás); hogy sok szempontból kilóg a nyelvemlékkódexek sorából; illetve hogy szerzője nagy célokat jelölt ki számára: egyfajta Biblia-helyettesítőként tárja művét az olvasók elé, amelyet a terjedő lutheri eretnekséggel szembeni fegyverként képzel el. A szöveg nyomtatásra való alkalmasságát a nemzetközi párhuzamok is alátámasztják.

A Karthauzi Névtelen abban az esetben érhette volna el a latin nyelvű prológusban megjelölt célkitűzését, ha sikerült volna eljuttatni művét a nyomtatásig. Munkája azonban már a nyomtatott forma nélkül is egy átmenet fontos állomásának mutatkozik, amelynek egyik végpontja a keveseknek szóló, nyelvemlékkódexekben található elmélkedés-fordítások és Biblia-töredékek korpusza, a másik pedig a magyar nyelvű, sok példányban megjelent, sokak által használt, nyomtatott prédikációk és bibliafordítások.

Mindezek fényében az *Érdy-kódex* információtörténeti pozícióját a következőképpen lehetne összegezni: a mű olyan időszakban született, amelyben az anyanyelvű Biblia és a könyvnyomtatás kérdése egyre inkább kiéleződött; emellett fontos helyi sajátosság, hogy Magyarországon a kézírás és a nyomda információs forradalma egyszerre következett be, azaz a magyarországi kolostori kézírásos irodalom virágzása egybeesett az első magyar vonatkozású nyomtatványok korszakával. A kódexen nyomot hagyott, hogy e különleges határhelyzetben keletkezett.

3) Az exemplumfogalom

A disszertáció az exemplum fogalmának meghatározásakor a francia GAHOM-csoport exemplumdefinícióját vette alapul. Ennek egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy az exemplumot retorikai funkcióként értelmezi. Definíciójuk szerint az exemplum egy meggyőzési mód, amely különféle típusú történeteken alapszik, s célja valamilyen tanulság közvetítése.

A dolgozat által kínált megközelítésmód azonban bizonyos pontokon eltér a francia kutatók módszereitől. A magyar anyag ugyanis (mivel jóval kevesebb szöveget tartalmaz, mint a francia) lehetőséget teremt arra, hogy nagyobb felbontásban figyeljük meg a középkori exemplumhasználatot. Olyan bőséges mennyiségű szöveg áll a francia kutatók rendelkezésére már csupán exemplumgyűjteményekből is, hogy számukra másodlagos feladatnak tekinthető a beszédekbe illesztett exemplumok összegyűjtése. A magyar exemplumok ezzel szemben leginkább vegyes kódexekben, s gyakran kontextusba illesztve olvashatók, exemplumgyűjteménynek pedig egyedül talán a *Példák könyve* tekinthető. A vegyes kódexekben szereplő, már egy adott szöveghez akkomodált történetek esetében viszont nagyon nehéz megállapítani, hogy mit tekintünk exemplumnak. Lényegében bármilyen történet szerepelhet exemplum funkcióban egy hosszabb szövegben, ha alkalmas arra, hogy valamit bizonyítsanak vele. Ilyen lehet például egy mirákulum, egy legendarészlet vagy akár egy teljes legenda is. Emellett azt is megállapíthatjuk, hogy a funkcionális definíció már eleve önellentmondást hordoz magában: retorikai értelemben az exemplumgyűjteményekben található exemplumok valójában nem is exemplumok, hiszen az adott kontextusban nem a meggyőzés a céljuk.

A magyar anyag sajátosságait figyelembe véve a disszertáció a következő megoldási javaslatot teszi: a magyar korpusz meghatározásakor tegyük félre a funkcionális definíciót, s ne az

exemplumokat, hanem az exemplumként is felhasználható történeteket vizsgáljuk (ill. tegyük vizsgálhatóvá, ld. a 4. pontot). Ez lényegében a teljes középkori magyar nyelvű narratív anyag vizsgálatát jelentené.

4) A nyelvemlékkódexek exemplumai

Ahhoz, hogy az *Érdy-kódex* exemplumanyagát értelmezni tudjuk tágabban vett kontextusa, a nyelvemlékkódexek korpuszán belül, elkezdtük kiépíteni a *Régi Magyar Exemplumadatbázis*t. Az adatbázis jelenleg 152 feldolgozott exemplumot tartalmaz, amely kb. 30–40% elkészültséget jelent. Az adatbázis könnyen összevethetővé teszi a nyelvemlékkódexekben található exemplumokat: ezt szolgálják többek között az exemplumokhoz csatolt kulcsszavak, a katalógusok adatai és a magyar nyelvű párhuzamokra vonatkozó információk. A *Régi Magyar Exemplumadatbázis*nak (egyelőre) nincsenek olyan ambíciói, hogy feldolgozza a teljes középkori magyar nyelvű narratív anyagot, s a dolgozat sem tűzte ki céljául, hogy az *Érdy-kódex*ben található összes, történetet elmesélő szövegegységet elemezze. Azt azonban állítjuk, hogy az exemplumanyagot ilyen nézőpontból kell vizsgálni. A tipikusnak gondolt exemplum fogalma ugyanis minden egyes pontján labilis: számtalan határeset bizonyítja, hogy a korpusz körvonalai mennyire bizonytalanok.

5) A Karthauzi Névtelen exemplumai

A forrásokkal való összevetés után a Karthauzi Névtelen exemplumhasználatára vonatkozóan a következő megállapításokra jutottunk.

a) Az *Érdy-kódex* exemplumai és azok forrásai között gyakoriak a stiláris különbségek. Ezekkel kapcsolatban általánosságban azt feltételezhetjük, hogy a magyar szöveg közelebb áll az élőbeszédhez, mint az eredeti latin változat.

b) Jellemzők a Karthauzi Névtelen háttértudására visszavezethető tárgyi eltérések: a Karthauzi Névtelen időnként új szereplőket, új tárgyakat is beilleszt az exemplum magyar változatába.

c) Megfigyelhető az exemplumok újragondolása, más kontextusba helyezése is: a magyar prédikáció olykor más szerkezetű, mint forrása.

III. A disszertáció mellékletei

A dolgozat első nagy fejezethez három melléklet kapcsolódik. 1. melléklet: Az *Érdy-kódex* forrástáblázata; 2. melléklet: A magyarországi karthauziak könyvei; 3. melléklet: A seitzi karthauzi kolostor fennmaradt kötetei 1600-ig. A szakirodalomból vett idézetekkel gazdagított, terjedelmes forrástáblázat a dolgozat végén, nyomtatott formában olvasható; a két könyves táblázat xlsx-formátumban letölthető a *Sermones compilati* kutatócsoport honlapjáról: http://sermones.elte.hu/?az=380_karth_000

A második nagy fejezethez egy terjedelmes melléklet tartozik, melynek címe: A *Régi Magyar Exemplumadatbázis* eddig feltöltött exemplumainak szövege. Az adatbázisban szereplő 152 exemplumról a következő információkat tartalmazza: az adatbázison belüli azonosítószámot, az exemplum kódexbeli helymeghatározását, az exemplum rövid tartalmi összefoglalását, illetve az exemplum szövegét. Az exemplumok további adatai a következő címen érhetők el: http://sermones.elte.hu/exemplumadatbazis/